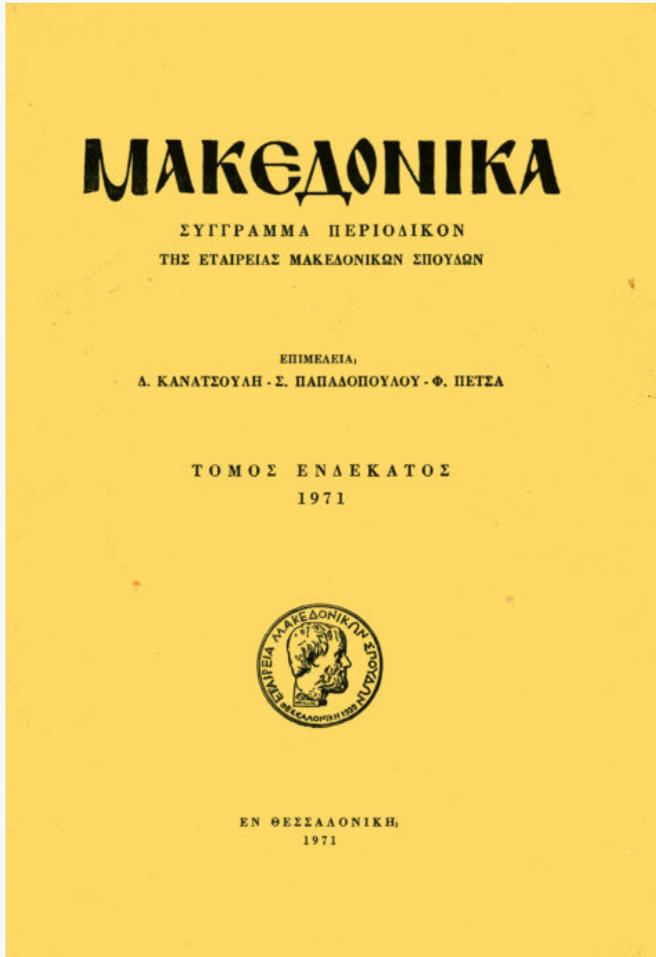

Μακεδονικά

Τόμ. 11, Αρ. 1 (1971)

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν

Γιάννης Τσάρας

doi: [10.12681/makedonika.956](https://doi.org/10.12681/makedonika.956)

Copyright © 2014, Γιάννης Τσάρας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσάρας Γ. (1971). Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν. *Μακεδονικά*, 11(1), 425–435. <https://doi.org/10.12681/makedonika.956>

στιανοί κατά τὸ πλείστον βλαχόφωνοι καὶ κατόπιν μέχρι τὸ 1821 δίγλωσσοι Βουλγαροβλαχοί¹.

Ὁ Σέρβος Γκόπτσεβιτς ἀσχολεῖται εὐρύτατα μὲ τὸ θέμα τῆς πλαστογραφίας δημοτικῶν καὶ χαϊδουρικῶν τραγουδιῶν (Makedonien und Altserbien, σ. 267-350). Σχετικὰ μὲ τὸ αὐτὸ θέμα ἔχει γράψῃ καὶ ὁ Ἑλληὴν καθηγητῆς λαογράφος καὶ ἀκαδημαϊκὸς Γ. Μέγας ('Ἐχουν οἱ Βούλγαροι δημοτικὸν ἔπος; Ἀθήναι 1946). Βλέπε καὶ τὸ μικρὸ βιβλιαράκι τοῦ V. Colocotronis, L'âme bulgare et l'âme grecque d'après la poésie populaire, «Revue de Grèce», Supplement gratuit, 1ère année, No 2, Athènes-Paris Octobre 1918. Παρ' ὅλα αὐτὰ, διεπίστωσα ὅτι ὑπάρχουν δημοτικὰ καὶ χαϊδουρικά τραγούδια γνήσια βουλγαρικά, μερικὰ ὅμως ὑπέστησαν τὴν ἐπίδραση θρύλων καὶ παραδόσεων ἑλληνικῶν καὶ σερβικῶν καὶ τινῶν ρομανικῶν, γιὰ τοὺς λαοὺς γειτονικοῦν καὶ στὸ διάστημα πρὸ παντὸς τῆς τουρκοκρατίας τοὺς συνήθωσαν σὲ πολλὰ θέματα τοῦ δημοσιοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τὰ σκληρὰ βάσανα τῆς δουλείας καὶ οἱ κοινὸι πόθοι τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Rosen παρασυρθεὶς προφανῶς ἀπὸ τοὺς πανσλαβιστὰς ὑποστηρίζει τὰς πλαστογραφίας αὐτάς. Δὲν εἶχε τὴν ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ κατάρτιση γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ καλὰ τὸ θέμα αὐτό. Νομίζω πὼς θὰ εἶχαν ἐνδιαφέροντα πράγματα οἱ μελέτες τῶν Ἀγγλων Saint-Clair καὶ Ch. Brophy τοὺς ὁποίους μνημονεῖ μὲ τὴν αἰχμὴ τῆς ἴσταν φιλότουρκοι, ἐπειδὴ δὲν ἐξῆμνησαν ὡς οὗτοι τοὺς Βουλγάρους. Δὲν κατόρθωσα νὰ εὑρῶ αὐτὰ τὰ βιβλία.

I. K. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Ἀρματολοί καὶ Κλέφτες εις τὴν Μακεδονίαν, β' ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σ. 81, μὲ 1 παράρτημα 50 ἀνεκδότων ἐγγράφων, σ. 83-146+3 πίνακες.

Στὸν τόπο μας εἶναι σπάνιο φαινόμενο ἓνα εἰδικὸ ἱστορικὸ ἔργο νὰ βγῇ καὶ σὲ δευτέρῃ ἔκδοσι μῆσα σὲ λίγα χρόνια. Εἶναι θάλαγε κανεὶς αὐτὸ μὴ τιμητικὴ ἐξαιρέσι. Γιαντὸ καὶ χαιρετιζῶ μὲ ἰδιαίτερη ἱκανοποίησι τὸ βιβλίον τοῦ κ. Γιάννη Βασδραβέλλη, «Ἀρματολοί καὶ Κλέφτες», Θεσσαλονίκη 1970, στὴ δευτέρῃ του αὐτῆ ἔκδοσι. Ἐπειτα ἢ β' ἔκδοσι ἐνὸς τέτοιου ἔργου, ὅπως ξέρομε, εἶναι καὶ ἡ καλύτερη ἀπόδειξι πὼς τὸ ἔργο αὐτὸ ἀνταποκρίθηκε στὸ σκοπὸ του καὶ ἱκανοποίησε καὶ εἰδικούς καὶ φιλομαθεῖς καὶ πὼς εἶναι κάτι ποῦ τὸ ἀναζητοῦσε ἡ ἐποχὴ μας. Γιατὶ ὅσο κι ἂν ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τῆς μηχανῆς, θέλομε ὥστόσο νὰ μαθαίνουμε πάντα τὴν ἱστορίαν τῶν παποῦδων μας, ἅς εἶναι καὶ σάν μιά φιλετικὴ παράδοσι, ὅταν κίολας πρόκειται γιὰ μιά παράδοσι ἡρωϊκῆ. Πολὺ περισσότερο μάλιστα κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον μας ἡ παράδοσι αὐτῆ, ὅταν δὲν εἶναι πολὺ μακρινὴ καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς μὲ τὰ πρόσωπά τῆς μᾶς τὰ διηγοῦνταν χτές οἱ παποῦδες μας ποῦ τ' ἄκουσαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς δικούς τους παποῦδες, μὰ μὲ τὴ διαφορὰ πὼς οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ παποῦδες εἶτε ἐξῆσαν μὲ τὸ καριοφίλι στὸ χέρι εἶτε κουβάλησαν βόλια καὶ μπαρούτι στοὺς ἀγωνιστὰς ἐκεῖνους τῆς ἔθνικῆς μας ἐλευθερίας, ὅταν ἦταν μικρὰ παιδιὰ. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν κλεφτουριά καὶ τοὺς ἀρματολοῦς.

Πράγματι ὡς τὰ 1939 τίς πληροφορίες μας γιὰ τοὺς Κλέφτες καὶ τοὺς Ἀρματολοῦς τίς εἶχαμε προπάντων ἀπὸ τὸ Fauriel. Ἀφ' ὅτου ὅμως βγῆκαν τὰ στρατιωτικὰ Ἐνθμημᾶτα τοῦ Κασοῦλη (Κασομούλη Ν. Κ., Ἐνθμημᾶτα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων (1821-1832), τ. 1-3, Ἀθήναι 1939, 1940, 1942) οἱ γνώσεις μας γι αὐτοὺς πλήθυναν.

1. Εἰς τὸ βιβλίον μου Ἀρματολοί καὶ Κλέφτες στὴ Μακεδονία, ἔ.ἀ., σ. 9-25, παραθέτω τὴν μεταπολεμικὴ ἑλληνικὴ, τουρκικὴ καὶ βαλκανικὴ βιβλιογραφία ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Ἄλλὰ καὶ πάλι καὶ τῶν δύο αὐτῶν συγγραφέων οἱ εἰδήσεις βασίζονται στὴν παράδοση. Ἄν ὥστόσο εἶχαμε καὶ μερικές γραφτὲς πηγές, αὐτὲς εἶχαν σχέση μετὰ τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ τῶν χρόνων τῆς Ἐπανάστασης.

Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ μίλησαν ἔγκαιρα καὶ βασίστηκαν προπάντων στὴν παράδοση.

Ἔτσι ὁ Κανδηλῶρος βάλθηκε ν' ἀποδείξει καλὰ καὶ σώνει πῶς ὁ ἀρματολισμὸς στὴν Ἑλλάδα ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ἐνῶ ξέρισε πῶς στὴν Πελοπόννησο ἀρματολισμὸς δὲν ὑπῆρξε. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Κουγέας—σφάλμα βασικό. Φυσικὰ δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ κατοπινὴ ἱστορικὴ ἔρευνα δικαιώνει ὁλότελα καὶ τοὺς «Κλέφτες τοῦ Μοριά» μετὰ τὰ «Ἱστορικὰ ραπίσματα» τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, ἀφοῦ κι αὐτὰ ξεκίνησαν ἀπὸ πνεῦμα τοπικιστικὸ καὶ στηρίζονται κι αὐτὰ περισσότερο στὴν παράδοση καὶ λιγότερο σὲ ἀναμφισβήτητα ἱστορικὰ ντοκουμέντα.

Ὅμως ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅλ'αὐτὰ, τὸ πρῶτο ἐπιστημονικὸ ἔργο στὸν τόπο μας με θέμα τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ εἶναι τοῦ κ. Γιάννη Βασδραβέλλη, ποῦ στηρίζεται ἐπάνω σὲ ἀρχαῖο καὶ ὑλικό. Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ ὁ συγγραφέας τοῦ τὸ διάλεξε ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἱεροδικεῖων Βεροῖας (41 ἔγγραφα) καὶ Θεσσαλονίκης (9 ἔγγραφα) καὶ καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν 1 τοῦ Μάρτη τοῦ 1627 ὡς τὴν 29 τοῦ Μάη τοῦ 1809. Τὸ βιβλίον αὐτὸ τὸ διάβασα καὶ στὴν πρώτη του ἐκδόση. Ἡ δευτέρη ὁμως ἐκδόσή του δὲν εἶναι ἀπλὰ ἀναθεωρημένη, ἀλλὰ μιὰ καινούργια δημιουργία καὶ σύνθεση, ποῦ τὴ βοήθησε καὶ ἡ κατοπινὴ πείρα τοῦ συγγραφέα.

Στὴ νέα αὐτὴ ἐκδόση ὁ συγγραφέας, ὕστερ' ἀπ' τὸν πρόλογό της, βάζει σὰν εἰσαγωγὴ ἓνα κεφάλαιο μετὸν τίτλο «πληροφορία περὶ ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν ἐκ τῆς Βαλκανικῆς βιβλιογραφίας» (σ. 9-25) καὶ δίνει ὅλη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἔτσι ὁμως τὸ πρόβλημα μπαίνει τώρα στὰ φυσικὰ τοῦ πλαίσια, γιατί, ὅταν μιλοῦμε γιὰ Ἑλλήνες Κλέφτες καὶ Ἄρματολους, δὲ μπορούμε νὰ παραγνωρίσουμε καὶ τὴν ἀντίστοιχη κίνησι Κλεφτῶν καὶ Ἄρματολῶν στὶς ἄλλες βαλκανικὲς χώρες, ἀφοῦ ὅλες οἱ χώρες αὐτὲς ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες ἱστορικὲς συνθήκες κι ἀντιμετώπιζαν ὅλες τοὺς τὰ ἴδια γενικὰ προβλήματα.

Τὴ βιβλιογραφία αὐτὴ μάλιστα ὁ συγγραφέας τὴ δίνει με κριτικὴ περίληψη τῶν βασικῶν τῆς στοιχείων, ἀλλὰ καὶ τῶν πιὸ ἀντιπροσωπευτικῶν τῆς ἔργων, ὥστε ὁ μελετητὴς ποῦ θὰ καταπιαστῆ στὸ μέλλον μετὸ ἴδιο πρόβλημα, νὰ ἔχει ἕναν πολὺτιμο ὁδηγὸ στὴν ἔρευνά του. Μὰ δὲν περιορίζεται μονάχα στὴν καθαυτὴ βαλκανικὴ βιβλιογραφία (γιουγκοσλαβικὴ [σκοπιανή] (σ. 18-20), βουλγαρικὴ (20-23) καὶ ρουμανικὴ (23-25). Μελετᾷ καὶ συστηματοποιεῖ καὶ τὴν τουρκικὴ βιβλιογραφία (9-18), ἀφοῦ καὶ ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κίνησι αὐτὴ καὶ ἀπὸ τὴ δικὴ τῆς πλευρᾶ.

Καθὼς κρίνει ὥστόσο καὶ τοποθετεῖ ὁ συγγραφέας τὴ βιβλιογραφία αὐτὴ, δείχνει πόσο σοβαρὰ μελέτησε τὸ θέμα του, ἀλλὰ καὶ τὸ βαθμὸ τῆς ἀτομικῆς του προσφορᾶς σ' αὐτό.

Μὰ καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμα: δείχνει πῶς ἡ ἐργασία του εἶναι ἡ πρώτη σοβαρὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πάνω στὸ παμβαλκανικὸ αὐτὸ πρόβλημα, ἐνῶ ἡ σοφὴ αὐτὴ καινοτομία του εἶναι μιὰ ἄλλη προσφορὰ, τὸ ἴδιο πολὺτιμη κι αὐτὴ, στὸ πρόβλημα τῆς κλεφτουριάς καὶ τοῦ ἀρματολισμοῦ. Ἔτσι μπορεῖ τώρα ὁ κάθε ἀναγνώστης τοῦ ἔργου, εἰδικὸς μελετητὴς ἢ φιλομαθὴς ἀναγνώστης, ποῦ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ τῆς πατρίδος μας, νὰ παρακολουθήσει τὸ κίνημα αὐτὸ παράλληλα σ' ὅλες τὶς χώρες καὶ νὰ ξεχωρίσει τὴ νομοτέλεια τῆς ἐσωτερικῆς του ἐνότητος, ποῦ τὶς μόνες διαφορᾶς του, ποῦ ἴσως νὰ προσέξει, τὶς καθορίζουν εἰδικὲς τοπικὲς συνθήκες: κοινωνικὲς καὶ ἐδαφικὲς. Κατὰ τὰ ἄλλα ἔχει μυστὰ τοῦ ἐνα κίνημα κλεφτουριάς ποῦ τὸ ὀνομάζουμε μετὸς εἰδικούς ὁρους γιὰ κάθε γλώσσα βαλκανικὴ καὶ ποῦ ξεκίνησε βέβαια ἀπὸ ἀνάγκη ἐπιβίω-

σης με την κλεψιά, εξελίχθηκε όμως με τους αιώνες σ' ένα λαμπρό κι αγέραστο κίνημα 'Εθνικής 'Αντίστασης, όπως θα λέγαμε σήμερα.

Στην ξένη αυτή βιβλιογραφία έχουμε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις. Οί Τούρκοι ιστορικοί συγγραφείς ενδιαφέρονται και μιλούν προπάντων για τους 'Αρματολούς (9-13). Αυτό από την άποψή τους είναι σωστό, γιατί τους Τούρκους τους ενδιαφέρουν πάντοτε οί 'Αρματολοί, πού ήταν ένοπλα σώματα στην ύπηρεσία τους, για να φυλάγουν τὰ ντερβένια (τὰ στενά περάσματα), καθώς και την ασφάλεια στην ύπαιθρο. Για τους Κλέφτες μιλούν πάντα ευκαιριακά σάν για ληστές ή ληστοσυμμορίες, πού τους αντιμετώπιζαν περισσότερο με έλληνικά ένοπλα σώματα (τους 'Αρματολούς) και λιγότερο με δικά τους, τούρκικα, στρατιωτικά άποσπάσματα. Στὰ 50 έγγραφα μάλιστα πού δημοσιεύει στο παράρτημα του βιβλίου του ο κ. Βασδραβέλλης βρίσκουμε πολλά χαρακτηριστικά επίθετα, πού μεταχειρίζονται τὰ ιεροδικεία για τους Κλέφτες: κακοποιοί, έγκληματία, κακοήργοι, λησται, άνομοστάται, ταραχοποιοί, δημεγέρται, άρχισυμμορίται κ.λ.

Διαφορετικά άντικρίσονται τὸ πρόβλημα οί ιστορικοί συγγραφείς τὼν βαλκανικῶν χωρῶν. Θὰ σταθῶ σ' ὅσα γράφει ὁ Σκοπιανός Σλάβος Dr. Matkovski για τὸν Χαϊντούκοις τῆς Γιουγκοσλαβίας (τῆς παλιάς Σερβίας) και τῆς Βουλγαρίας και πού τὰ περισσότερά τους είναι τόσο παράξενα. 'Ετσι ὁ Matkovski παραποιεῖ ἀπλά ιστορικά γεγονότα, όταν μιλάει για λαὸ τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῶν Σκοπίων στὸ 17 αἰώνα, σὲ μιὰν ἐποχὴ δηλαδὴ πού ἡ ἔθνικὴ συνείδηση τῶν λαῶν ἦταν ἀκόμα ἀγνωστὴ, ἀλλ' ἐπίσης ἀγνωστὴ ἦταν και ἡ ἔννοια «Μακεδόνες τῶν Σκοπίων», ἀφοῦ ἡ «Δημοκρατία» τους, πού μέσα της θέλησαν νὰ μαντρώσουν ἀνεθνικά σλαβογέννητα θύματα τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ιδρύθηκε ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1944. Σφάλμα είναι ἀκόμα πῶς οί Χαϊντούκοι τῶν Σλάβων ἔκαναν ταξικὴ ἀγώνα. Στὸ σημείο αὐτὸ βάζει τὰ πράγματα στὴ θέση τους ὁ κ. Βασδραβέλλης με τὸν τελευταίον παράγραφο τοῦ σημειώματός του για τὴ Γιουγκοσλαβικὴ σχετικὴ βιβλιογραφία (σ. 20). Ταξικὸ χαρακτήρα στὴν κίνηση τῶν Βουλγάρων Χαϊντούκων βλέπει και ἡ Σνείκονα, πού ἡ ἔργασία της κατὰ τὰ ἄλλα είναι ἀξιόλογη.

Στὴ ρουμανικὴ βιβλιογραφία ὁ ἱστορικὸς συγγραφέας Sava Jancovici (βλ. τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία στοῦ κ. Βασδραβέλλη, σ. 23) στὴ μελέτη του, «Ἡ κλεφτουριά στὰ Βαλκάνια, μιὰ μορφή σοσιαλιστικῆς και ἀντιοθωμανικῆς ἀγῶνας», ὑποστηρίζει πῶς «ἡ κλεφτουριά είναι μιὰ μορφή ταξικῆς ἀγῶνας και μιὰ μέθοδος ἀντίστασης ἐναντίον στὴν ξένη κυριαρχία». 'Αλλὰ οί Κλέφτες τους δυὸ πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας οὔτε ταξικὸ οὔτε ἔθνικὸ ἀγῶνα μπορούσαν νὰ κάμουν, μὰ οὔτε και ἤξεραν τί θὰ πεῖ αὐτὸ. 'Ο ἀγῶνας τους ἐναντίον στους Τούρκους ἦταν μιὰ ἀπελπιστικὴ αὐτοάμυνα, για νὰ ζήσουν. 'Εξἄλλου οὔτε και οί ἱστορικὲς συνθήκες εἶχαν ὀρμίσει, για νὰ τοποθετήσουν τὸν ἀγῶνα τους μέσα σὲ πλαίσια ταξικὰ ἢ ἔθνικα. Μὰ και σὲ καμιὰ ἐποχὴ και σὲ καμιὰ περίπτωσι δὲ μπορούμε νὰ μιλήσουμε για ταξικὸ ἀγῶνα τῶν Κλεφτῶν ἢ τῶν Χαϊντούκων, γιατί αὐτοὶ δὲν ἤπρξαν ποτὲ κοινωνικὴ τάξη και οὔτε ἔπαιξαν ποτὲ κανένα ρόλο οἰκονομικὸ ἢ πολιτικὸ μέσα στὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία, για νὰ μπορούμε νὰ μιλοῦμε για ταξικὸ τους ἀγῶνα.

'Ἦταν παρ' ὅλ' αὐτὰ πολὺ φυσικὸ ἀπὸ φυλετικὴ και θρησκευτικὴ ἀλληλεγγύη νὰ συμπονοῦν και νὰ βοηθοῦν τους φτωχοὺς ὁμόφυλους τους, ὅσο μπορούσαν. Και αὐτὴ ἡ ἀλληλεγγύη με τὸν καιρὸ θὰ γίνιει θρύλος και παράδοσι, πού θὰ ἠρωποήσει τὸν Κλέφτη και θὰ τὸν ὑψώσει πρότυπο ἰδανικὸ στὴν ψυχὴ τοῦ ραγιά. 'Ἦταν ἀκόμα πολὺ φυσικὸ, όταν οί Τούρκοι ἄρχισαν νὰ τους κυνηγοῦν συστηματικὰ με τους 'Αρματολούς, οί Κλέφτες νὰ ὀργανωθοῦν σὲ καπετανάτα και νὰ ἀμύνονται και αὐτοί. 'Απὸ δὴ και πέρα ἡ ζωὴ τους ἀκολουθεῖ ὀρισμένους ἀρχές, κοινωνικοποιεῖται και διαμορφώνει ἕνα σύστημα ὀλοκληρωμένο ἀπὸ ἀποψη ὀργάνωσης. Γιαυτὸ ἀπὸ δὴ και πέρα θὰ μπορέσουμε νὰ μελετήσουμε τὴ ζωὴ τους και νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὴν.

Πάντως είναι βασικὸ ἱστορικὸ λάθος νὰ πιστεύουμε πῶς ἡ κλεφτουριά ἔχει σχέση

μὲ κανένα εἶδος παγανισμοῦ ποῦ ἐσπρωχνε τὸ Ἑλληνοπόουλο τῆς τουρκοκρατίας στὸ βουνό οὔτε καὶ καμιὰ ρομαντικὴ διάθεση, — ἀνάγκη τῶν νεωτέρων χρόνων — φώλιαζε στὴν ψυχὴ του, γιὰ νὰ νομίζουμε πὼς «Ἐνα βαθύ φυσιολατρικὸ αἰσθημα εἶναι ριζωμένον στὶς ψυχὰς τους» (τῶν Κλεφτῶν δηλαδὴ) ὅπως διδάσκει ἓνας σύγχρονος ἱστορικός.

Μιά τέτοια ἀντίληψη μπορούμε νὰ δικαιολογήσουμε μονάχα στοὺς ξένους περιηγητές, προπάντων στοὺς Γάλλους, τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα, ποῦ βρέθηκαν στὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνοιξή, τοὺς γοήτῃε ἡ ἑλληνικὴ φύση τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καὶ φαντάστηκαν τοὺς Κλέφτες εὐτυχισημένους μέσα σ' ἓναν τέτοιο Παράδεισο, δίχως νὰ θυμηθοῦν τοὺς βαρύτατους χειμῶνες, τὶς ἀμέτρητες στερήσεις τους, τὸ κυνηγητὸ ποῦ τοὺς ἔκαναν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὰ βασανιστήρια, ὅταν τοὺς ἐπιαναν ζωντανούς, ὥστε νὰ ἔχουν γιὰ καλύτερὴ τους εὐχὴ τὸ «καλὸ βόλι».

Ἐπειτα οἱ ξένοι περιηγητὲς τοῦ 19 αἰώνα ἦταν ἐπηρεασμένοι καὶ ἀπὸ τὸ ρομαντισμὸ τῆς ἐποχῆς τους, ὥστε νὰ ἰδοῦν τὴ ζωὴ τοῦ Κλέφτη περισσότερο μὲ τὴ φαντασία τους. Τὸ ρομαντισμὸ αὐτὸν ὅμως δὲ μπορούμε νὰ τὸν μεταφέρουμε καὶ στοὺς ἀνύποπτους Κλέφτες ποῦ δὲν καταλάβαιναν τίποτε ἀπ' αὐτὰ καὶ ποῦ ὄχι ὑψώσαν σάν ἀρετὴ τους στὴ δικὴ μας συνειδηθὴ ἦταν ἡ πικρὴ πείρα τῆς ζωῆς τους.

Μὲ τὸν Јапоници εἰμαστε σύμφωνοι πὼς ἡ ἑλληνικὴ, ἡ σερβικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ κλεφτουριά εἶναι φαινόμενο ποῦ ἔχει τὴν ἴδια ἱστορικὴ βάση καὶ αὐτὸ τὸ καθορίζει, παρ' ὅλες τὶς τοπικὲς καὶ ἄλλες κοινωνικὲς συνθήκες, ἡ ἴδια ἱστορικὴ νομοτέλεια.

Ὁ Ρήγας τὸ φαινόμενο αὐτὸ τὸ πρόσεξε, τὸ μελέτησε καὶ ἐβγάλε τὰ πιὸ σωστὰ συμπεράσματα. Γιαυτὸ καὶ μὲ τὸ θυοριό του καλεῖ ὅλους τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ φυλετικὴ καταγωγὴ, ἀκόμα καὶ ἀπὸ θρησκεία — γιαυτὸ καὶ δὲν ξεχωρίζει οὔτε τοὺς Ὀθωμανοὺς — νὰ ἐνωθοῦν κι ἔτσι ἐνωμένοι σ' ἓναν παμβαλκανικὸ συναγεμῶν ν' ἀποτινάξουν τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, γιὰτὶ κοινὸς ἐχθρὸς ὀλωνῶν ἦταν ὁ Τοῦρκος ἀγάς.

«Βουλγάροι καὶ Ἀρβανίτες, Ἀρμένιοι καὶ Ρωμιοί,
ἀράπηδες καὶ ἄσπροι...

.....
καὶ Χριστιανοὺς καὶ Τοῦρκους σκληρὰ τοὺς τυραννοῦν», κρᾶζει ὁ Ρήγας.

Ἄλλ' ἄς παρακολοθησομε τὸ ἔργο ἀπὸ πιὸ κοντὰ.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου μὲ τὸν ὑπότιτλο «Περὶ ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν» (σ. 26-31) ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσει τὴν ἔννοια Ἄρματολοῖ. Γιὰ νὰ τὴν προσδιορίσει ὅμως σωστὰ χρειάστηκε νὰ μιλήσει πρῶτα γιὰ τοὺς Κλέφτες καὶ βρῖσκει πὼς «...πατρις τοῦ ἀρματολοῦ καὶ ἰδίως τοῦ κλέφτη (ἡ ὑπογράμμιση δική μου) ἐν Μακεδονίᾳ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ Νάουσα. Ἡ πόλις αὐτὴ καὶ τὰ γύρω χωριά ἔθρεψαν καὶ ἀργάνωσαν τὴν κλεφτουριά, προηγουμέναι δὲ παντός ἄλλου ἐλληνικοῦ τμήματος...» (σ. 34-35, ἡ ὑπογράμμιση δική μου).

Ἡ παρατήρηση πολὺ σωστὴ. Πράγματι, αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι γύρω στὰ 1385 πῆραν τὴν Κεντρικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ ἐγκατέστησαν σ' αὐτὴ τοὺς Γιουρούκοις (Α. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 40-55), οἱ κάτοικοι τῆς ἀναγκάστηκαν ν' ἀποτραβηχθοῦν στὰ βουνὰ τοῦ Βερμίου καὶ τῶν Πιερίων. Ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ στρατὸ πάλι, ποῦ πολεμοῦσε ἐδῶ, ὅσοι ἦταν ντόπιοι, ἔτσι ὀπλισμένοι ὅπως ἦταν, ἀνέβηκαν καὶ αὐτοὶ μὲ τὶς φαμίλιες τους στὰ βουνὰ, ὅπου ἔχτισαν καινούργια χωριά.

Στὶς καινούργιες τους πατρίδες οἱ ἄνθρωποι τοῦ κάμπου δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ ζήσουν. Γιαυτὸ καὶ μόλις ἔπεσε ἡ φτώχεια καὶ ἡ πρώτη πείνα, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὀπλισμένους παλιούς αὐτοὺς βυζαντινοὺς στρατιῶτες ἄρχισαν νὰ κατεβαίνουν στοὺς κάμπους καὶ νὰ ληστειοῦν ὅποιον εὗρισκαν μπροστὰ τους εἴτε πλοῦσιο εἴτε φτωχό, εἴτε Τοῦρκο εἴτε Ἕλληνα, ὅπως διαπιστώνει καὶ ὁ κ. Βασδραβέλλης (σ. 27, 28, 29, 49). Αὐτὸ ἐξάλλου τὸ βεβαιώνουν μὲ τὸν πιὸ ἀναμφισβήτητο τρόπο καὶ τὰ ἔγγραφα μὲ ἀριθμ. 1-8 τοῦ Παραρτήματος.

Ὡστε ἡ κλεφτουριά σχετίζεται μὲ τις πρώτες καταχτήσεις καὶ ἐγκαταστάσεις τῶν Τούρκων ἐδῶ στὴν κεντρικὴ Μακεδονία καὶ εἶναι καταβολὰ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ποῦ τὸν συνεχίζει κάτω ἀπὸ ἄλλη μορφή στὶς νέες ἱστορικὲς συνθήκες. Ἐν βρεθοῦν κάποτε τουρκικὰ ἀρχεῖα ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Βόρειας Ἑλλάδας, θὰ ἐπαληθεύουν καὶ ἀπὸ ἄλλη πλευρὰ τὴ γνώμη τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν πρώτη κλεφτουριά τῆς Ἑλλάδας. Μιὰ ἄλλη διαπίστωση τοῦ συγγραφέα εἶναι πὼς τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἱεροδικείου τῆς Βέροιας ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ 1592 (σ. 33). Ἐκφράζει ὁμως ταυτόχρονα αὐτὸς καὶ τὴν ὑπόψια πὼς θὰ ὑπῆρχαν καὶ παλιότερα ἀρχεῖα, μὰ ἴσως νὰ καταστράφηκαν. Αὐτὸ ὥστόσο πρέπει νὰ τὸ δεχτοῦμε σάν βέβαιο. Ἀφοῦ ξέρούμε πῶς στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἐγκαταστάθηκαν οἱ Γιουρκοὶ Τούρκοι γύρω στὰ 1385, ἀπὸ τὴν ἴδια ἐποχὴ πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ τουρκικὴ διοίκηση καὶ ἱεροδικεῖα. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ προϊστορία τῆς κλεφτουριάς βεβαιώνει πὼς ἡ Νιάουστα μὲ τὰ βουνὰ της γύρω εἶναι καὶ ἡ πρώτη της πατρίδα.

Δὲν νομίζω ὁμως πὼς τὰ προνόμια (σ. 26) «...συνετελέσαν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων», ὅπως πιστεῖει ὁ συγγραφέας. Γιὰ ἐθνικὴ συνείδηση ὄχι μονάχα τῶν Ἑλλήνων, μὰ καὶ ὅλων τῶν Εὐρωπαίων θὰ μιλήσουμε ὕστερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18 αἰώνα. Καὶ αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς μελέτης του (σ. 78, 79, πρβλ. καὶ σ. 30). Οἱ Κλέφτες στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας εἶχαν μονάχα φυλετικὴ καὶ θρησκευτικὴ συνείδηση.

Ἡ κίνηση τῆς κλεφτουριάς μάλιστα ὡς καὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα δὲν εἶχε κανένα ἐθνικὸ χρῶμα οὔτε στὴν Ἑλλάδα οὔτε στὶς ἄλλες βαλκανικὲς χῶρες. Οἱ Κλέφτες — καὶ γιὰ αὐτοὺς εἶπαν κλέφτες — ἔκλεβαν, γιὰ νὰ ζήσουν, χωρὶς νὰ τοὺς ἐνδιαφέρει τί ἦταν αὐτοὶ ποῦ ἔκλεβαν, Τούρκοι ἢ Ἕλληνες, τσιφλικάδες ἢ ἔμποροι. Γιὰ αὐτὸ καὶ ἡ ἀντίληψη πὼς ἔκλεβαν μοναχὰ Τούρκους δὲν εἶναι ἐπίσης σωστὴ καὶ δὲν ὑπηρετεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ ἱστορικὴ ἔρευνα, ὅπως δὲν εἶναι σωστὴ καὶ ἡ ἀντίληψη πὼς τοὺς πρώτους αἰῶνες ἡ κίνησή τους ἀνταποκρινόταν σ' ἐθνικὴ τους ἀνάγκη. Φυσικὰ οἱ Κλέφτες κυνηγοῦσαν πρὸ πολλοῦ τοὺς Τούρκους, γιὰτὶ αὐτοὶ ἦταν οἱ πρὸ θανάμου ἐχθροὶ τους, ἀφοῦ ὀργάνωναν ἐναντία τοὺς ἐκστρατεῖες καὶ τοὺς ἐξόντωναν. Οὔτε ὁμοῖα καὶ ταξικὸ χαρακτηριστῆρα (ἀντιφεουδαρχικὸ) εἶχε ὁ ἀγῶνας τῶν Κλεφτῶν. Ἡ κλεφτουριά δὲν ἦταν κίνημα κοινωνικὸ ἢ ἐθνικὸ ὅπως τὸ τονίσαμε καὶ παραπάνω. Μιὰ τέτοια θέσι μάλιστα θὰ τὴν ἀναζητήσουμε. Οἱ Κλέφτες ἔπαιρναν τὰ βουνὰ εἴτε γιὰτὶ πεινοῦσαν εἴτε γιὰτὶ δὲ μπορούσαν νὰ ὑποφέρουν τὸν Τούρκο καὶ τὸν Ἕλληνα κοτζάμπαση. Μὰ, γιὰ νὰ ζήσουν, ἔπρεπε νὰ κλέβουν καὶ φυσικὰ θὰ ἔκλεβαν τοὺς πλούσιους, αὐτοὺς ποῦ εἶχαν τὸ χρῆμα, εἴτε Τούρκοι ἦταν αὐτοὶ εἴτε Ἕλληνες. Ἀργότερα θὰ κλέβουν καὶ τοὺς Ἕλληνες ἔμπορους, ποῦ ταξίδευαν μὲ τὰ καραβάνια, γιὰ νὰ φανεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλη μεριά πὼς ὁ ἀγῶνας τους δὲν εἶχε κοινωνικὸ χαρακτήρα, ταξικὸ ἢ ἐθνικὸ (Πρβλ. σ. 87, ἐγγρ. 5, καὶ σ. 33).

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο μὲ τὸν ὑπότιτλο «Οἱ πρῶτοι Ἀρματολοί καὶ Κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὰ ἀρχαῖα τουρκικὰ ἔγγραφα» (σ. 32-39) παρακολουθοῦμε τοὺς πρώτους Ἀρματολοὺς τῆς Βέροιας ἀπὸ τὰ 1627. Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα θὰ μᾶς μιλήσει ὁ συγγραφέας καὶ λίγω παρακάτω (σ. 34), ἀλλὰ γιὰ τὴν ὀργάνωσή τους γενικὰ θὰ μιλήσει στὶς σελίδες 49-50.

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ συγγραφέας μιλάει καὶ γιὰ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ Κλέφτη καὶ βρῖσκει πὼς αὐτὸς στηρίζεται «...εἰς τὸ μῖσος κατὰ τοῦ τυράννου...» (σ. 34). Τὴ γνώμη αὐτὴ θὰ τὴν ἐπαναλάβει καὶ στὴ σ. 79. Αὐτὸ εἶναι σωστὸ. Πρέπει ὥστόσο νὰ προσθέσουμε πὼς ὁ πατριωτισμὸς γιὰ τὸν Κλέφτη δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἀφαίρεμένο ἰδανικὸ. Ὁ Κλέφτης τὸν πατριωτισμὸ του τὸν αἰσθάνεται καὶ τὸν δείχνει μέσα στὴν πράξη. Γιὰ αὐτὸ καὶ δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανεῖ παράξενο πὼς καὶ τὸ κλεφτικὸ πού χρειάστηκε νὰ διαλέξει γιὰ ἐπάγγελμα στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας μὲ ὅλα τὰ συνακόλουθα, μὲ φόβους καὶ ἄλλες «ἀντικοινωνικὰς» ἐνέργειες, ὅπως θὰ τίς λέγαμε σήμερα, γι αὐτὸν ἔχουν

τὴν ἔννοια τοῦ πατριωτισμοῦ. Ἀμύνεται μέσα στὸν τόπο του ἐνάντια στὸν ξένο ἀφέντη, ποῦ τοῦ πήρε τὰ λίγα — ἄς εἶναι — ἀγαθὰ καὶ τὸν βασανίζει καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ πενιάει. Ἡ ἀντίσταση ἐνάντια στὸν ἀφέντη καὶ τύραννο του ἦταν ἡ μεγαλύτερη πατριωτικὴ πράξη τοῦ Κλέφτη.

Μιλάει ἐπίσης γιὰ τὴν πρώτη κλεφτουριά τῆς Νιάουσσας (σ. 34-35), γιὰ τὴ συνεργασία τῶν Κλεφτῶν (σ. 36) — αὐτὸ θὰ τὸ ἰδοῦμε καὶ στὴ σ. 48, (πρβλ. καὶ ἔγγρα. 13, 14 τοῦ Παραρτήματος)—, γιὰ τὶς αἰτίες, ποῦ ἀνάγκαζαν τὰ Ἑλληνόπουλα νὰ πᾶρουν τὰ βουνὰ (σ. 37, πρβλ. καὶ σ. 78), καὶ γιὰ Ἄλβανούς Ἀρματολούς (σ. 38).

Στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς κλεφτουριάς δὲ μπορούμε νὰ ἀναζητήσουμε οὔτε καὶ ἰδανικὰ ὅπως τὰ ἐννοοῦμε σήμερα. Ὑπάρχει ὁμως ἀνάμεσα στοὺς Κλέφτες ἓνας κοινὸς δεσμός, ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ τὸν προβάλλουν γιὰ ἰδανικὸ τους: εἶναι τὸ ἀπέραντο μῖσος τους ἐνάντια στὸν Τοῦρκο ποῦ δὲν ἐκφορᾶζει παρὰ ἐπιγραμματικὰ τὸ μῖσος τους ἐνάντια στὸν κάθε δυνάστη του, εἴτε Τοῦρκος ἀγὰς, εἴτε Ἕλληνας προεστός, εἴτε Ἀρβανίτης εἶναι αὐτός. Καὶ τὸ μῖσος αὐτὸ εἶναι, ποῦ ἐνώνει Ἕλληνα, Τοῦρκο, Ἀρβανίτη, κάθε ἄνθρωπο τῆς τουρκοκρατούμενης Βαλκανικῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐθνικότητα καὶ θρησκεία, ἐνάντια στὸν ὅποιο δυνάστη. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, μάλιστα, μπορεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς κοινωνικὸ περιεχόμενον στὸν ἀγῶνα τοῦ Κλέφτη, περιεχόμενον ὁμως, ποῦ δὲν τὸ εἶχε συνειδητοποιήσει ἀκόμα αὐτός. Τὸ πρῶτο ἰδανικὸ πάντως ποῦ θ' ἀρχίσει νὰ ζυπνᾶει στὴ συνείδηση τοῦ Κλέφτη θὰ εἶναι πῶς, γιὰ ν' ἀντιμετωπίζει ἀποτελεσματικότερα τοὺς κινδύνους ἀπὸ τοὺς ἐχτρούς του, θὰ ἔπρεπε νὰ ὀργανωθῆ σὲ μικρὴ ἢ μεγάλη ὁμάδα. Ἐτεῖι τότε θὰ καταλάβει πῶς τὸ πρῶτο, τὸ βασικὸ ἰδανικὸ του, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο ἄνθρωπο, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πειθαρχία στὴν ὁμάδα. Ἀπὸ τὴ στιγμή λοιπὸν αὐτῆ ὁ Κλέφτης, καθὼς θ' ἀρχίσει νὰ μπαίνει στὸ πνεῦμα τῆς ὁμαδικότητας, θ' ἀρχίσει νὰ συνειδητοποιεῖ καὶ τὸν ἀγῶνα του καὶ νὰ ὑψώνει μπροστά του ἰδανικὰ. Ἡ ὁμαδικότητα αὐτῆ θὰ τὸν βοηθῆσει μὲ τὸν καιρὸ νὰ νιώσει τὸ πλάτος τῆς φυλετικῆς του καταγωγῆς, τὴν ἔννοια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν ἔννοια τοῦ Ἐθνους, ποῦ θὰ φέρουν ἀργότερα στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο οἱ νέοι χρόνοι (Ἀγγλική, Ἀμερικανικὴ καὶ Μεγάλῃ Γαλλικῇ Ἐπανάστασι). Οἱ Κλέφτες ὥστόσο ἔφτασαν ἀπὸ πολὺ νωρὶς σ' ἕναν δικὸ τους κώδικα ἠθικῆς, ὄχι γιὰ τὸς φῶτις ἡ ἔννοια τοῦ Ἐθνους, μὰ γιὰ τὸς δόγησε ἐκεῖ πάλαι ὁ ἠρωϊσμός τους, καθὼς πάλαιον ἐνάντια στὸν ἀφέντη τους, ξένο καὶ δικὸ τους. Ἡ πάλαι τους αὐτῆ, ἡ αὐτοθυσία τους αὐτῆ τοὺς ἀνέβασε στὴ σφαῖρα τοῦ κώδικα τῆς δικῆς τους ἠθικῆς, ὥστε σήμερα ἡμεῖς νὰ τοὺς θαυμάζουμε, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἔχουμε ἐχτημῖας ἀκόμα, ὅπως πρέπει, σ' ὅλο τὸ βάθος τὸ μεγαλεῖο τους ποῦ μᾶς κληροδότησαν. Ὅταν τοὐλάχιστο τολμοῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ρομαντικὴ διάθεση στοὺς Κλέφτες εἶναι ἡ μεγαλύτερη περιφρόνηση ποῦ θὰ μπορούσαμε νὰ δεῖξουμε στὴ μνήμη τους.

Τὸ ἴδιο ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε καὶ γιὰ τὶς ἔννοιες πατρίδα, Ἑλλάδα, ἐλευθερία. Τὶς ἔννοιες αὐτὲς μὲ τὶς ἴδιες τους τὶς λέξεις δὲ θὰ τὶς συναντήσουμε στὸ κλέφτικο λεξιλόγιο οὔτε στὰ κλέφτικα τραγούδια. Ὁ Κλέφτης τὶς ἔννοιες αὐτὲς δὲν τὶς καταλαβαίνει, ὅπως τὶς καταλαβαίνει ἓνας σύγχρονος ἄνθρωπος, γιὰ τὶ εἶναι ἀφαιρημένες. Ὁ Κλέφτης πήρε τὰ βουνὰ μὲ τ' ὄπλο στὸ χέρι, ὅπως εἴπαμε στὴν ἀρχῆ, γιὰ τὶ πεινοῦσε καὶ ἀργότερα γιὰ τὶ δὲ μπορούσε νὰ ὑποφέρει τὰ βάσανα τῆς σκλαβιάς καὶ ὄχι γιὰ νὰ κάμει φιλοσοφία καὶ νὰ μᾶς βάζει ἐμᾶς σήμερα σὲ μετὰ νὰ βγάζουμε, καθισμένοι στὸ ἄνετο κι εὐχάριστο γραφεῖο μας, διάφορες κοινωνιολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς θεωρίες. Ὁ Κλέφτης δὲν ἦταν ἐπίσης οὔτε γυρολόγος, οὔτε καὶ ὁ πατριωτισμὸς του ἐμπόρευμα, γιὰ νὰ τὸν διαλαλεῖ. Ὁ Κλέφτης δὲν πατριωτισμὸν τὸν ἐδειχνε στὴν πράξη.

Ὁ Κλέφτης λοιπὸν σὰν ἄνθρωπος φυσικὸς δὲν ξέρει οὔτε τί θὰ πεῖ πατρίδα οὔτε τί θὰ πεῖ Ἑλλάδα. Λατρεῖ ὁμως τὸν τόπο του, τὸ χωριὸ ποῦ γεννήθηκε, ὅπου ζοῦν ὅλοι οἱ δικοὶ του, ὅλοι οἱ χωριανοὶ του, ὅλοι ὅσοι ἔχουν τὴν ἴδια γλῶσσα καὶ τὴν ἴδια πίστη, ποῦ

πᾶνε στήν ἴδια ἐκκλησιά καί προσκυνοῦνε τοὺς ἴδιους ἁγίους ἢ πανηγυρίζουν ὄλοι μαζί στίς μικρὲς καί μεγάλες γιορτές, ὁ τόπος ποὺ εἶναι θαμμένα τὰ σεβαστὰ λείψανα τῶν γο- νῆδων του...

Κοντὰ ὁμοῦ σ' ὄλ' αὐτὰ ὁ Κλέφτης ξέρει πὼς ὑπάρχουν καὶ οἱ πρόγονοί του, «οἱ πα- λιοί», ὅπως τοὺς ἔλεγαν, ποὺ τὸ δέσιμό τους μὲ τὰ περασμένα εἶναι μακρόσυρτο καὶ ἀτέ- λειωτο καὶ χάνεται ὡς τὰ πρῶτα χρόνια «τῶν Ἑλλήνων» ἐδῶ στὸν τόπο του. Σὲ πολλὰ μέρη τοῦ τόπου του πάλι βλέπει ντουβάρια ἀπὸ θεόρατους βράχους πελεκημένους, ποὺ μαρτυροῦν κάστρα ἢ παλάτια καὶ ἄλλα ντουβάρια ἀπὸ ναοὺς εἰδωλολατρικοὺς ἢ ἐκκλησιᾶς, ἄλλες ἐρειπωμένες καὶ ἄλλες σάν καὶ αὐτὴ πάνω-κάτω ποὺ προσευχόταν μικρός. Παράλ- ληλα ὁμοῦ ἀκούει ἀπὸ τοὺς γεροντότερους μὲ σεβασμὸ νὰ μιλοῦν γιὰ τὰ ἐρεῖπια αὐτὰ καὶ νὰ τὰ πᾶνε ὄλα πίσω-πίσω «στὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων». Μὰ καὶ ὅταν ἀκόμα μιλάει, γιὰ νὰ στηρίξει τὰ ἐπιχειρήματά του, «τοὺς παλιούς» θυμᾶται καὶ συχνὰ γυρνᾶει «στὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων».

Ἄλλὰ ὁ Κλέφτης τραγουδαί καὶ τὸν καημὸ τῆς ξενιτιάς. Κι ἔχει καὶ αὐτὸς δικούς του στὰ ξένα ποὺ τοὺς περιμένει. Καὶ μονάχα ποὺ συχνὰ οἱ ξενιτεμένοι αὐτοὶ ἀφήνουν τὴν πλοῦσια ξενιτιά καὶ ἔρχονται εἴτε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ πεθάνουν, εἴτε γιὰ νὰ παντρευ- τοῦν στὸν περίφτωχο τόπο τους, εἶναι ὁ πιὸ μεγάλος πατριωτισμὸς καὶ γιὰ τὸν ξενιτεμένο καὶ γιὰ τὸν Κλέφτη, ποὺ τὰ ζεῖ αὐτὰ. Δὲ μιλάει λοιπὸν στὰ τραγούδια τοῦ ὁ Κλέφτης οὔτε γιὰ πατρίδα οὔτε γιὰ Ἑλλάδα. Μιλοῦν ὁμοῦ γι αὐτὰ ἡ πίστη του, μιλοῦν οἱ παραδόσεις καὶ τὰ παραμῦθια του, τὰ ἱστορικὰ ἀνέκδοτα, μιλοῦν τὰ τραγούδια τοῦ τῆς ξενιτιάς. Κι εἶναι γιὰ τὸν Κλέφτη αὐτὰ τὰ ἅγια τῶν Ἁγίων: ἔξω ἀπὸ κάθε κοινωρικὸ ἀγῶνα καὶ ταξικὴ ἀντίληψη στὰ βάρια καὶ φαρμακωμένα χρόνια τῆς ἀτέλειωτης τουρκοκρατίας. Γιατὸ καὶ τὰ τραγούδια τοῦ τῆς ξενιτιάς ἐκφράζουν μὲ τὸν πιὸ τρυφερό, μὲ τὸν πιὸ λυρικό τόνο τὸν καημὸ τοῦ ξενιτεμένου ποὺ εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο του. Αὐτὸ πάλι εἶναι μίαν ἄλλη, πιὸ ὑψηλὴ νότα πατριωτισμοῦ.

Δὲν πρέπει νὰ ξεχνομε ἀκόμα — τὸ ξανατοῖζω — πὼς ὁ Κλέφτης αἰσθάνεται καὶ μιλάει μὲ ἔννοιες ἀπλῆς καὶ συγκεκριμένες, ποὺ τίς ζεῖ σ' ὄλα τους τὰ φαινόμενα μὲ τὴν καθημερινὴ του πράξη. Ἐτσι ὅταν τραγουδαί πὼς δὲ θέλει νάναί

«σκλάβος τῶν Τούρκων
κοπέλι στοὺς γερόντους»,

δὲ θέλει νὰ πεῖ τίποτ' ἄλλο παρὰ πὼς μεζέρισε τὴ σκλαβιά καὶ θέλει ν' ἀνασάνει. Τὸν ἔπνιξε ἢ θηλιά της καὶ δὲ βαστάει ἄλλο. Καὶ τόσο μαῦρισε τὸ μάτι του, ὥστε νὰ θέλει ἀκόμα

«νὰ τρώω τούρκικα κορμιά
σκλάβο νὰ μὴ μὲ λένε».

Νὰ πὼς αἰσθάνεται τὴν ἐλευθερία καὶ τὸν πατριωτισμὸ του στὴν πράξη ὁ Κλέφτης.

Καὶ Ἰσα-Ἰσα ἡ πράξη του αὐτὴ ἢ ἡρωικὴ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸ λαὸ μας νὰ πλάσει τὴν λέξη π α λ ι κ ἄ ρ ι, γιὰ νὰ δείξει τὸν Κλέφτη τὸ γεροδεμένο μὲ τὴ σβέλτη σκέψη καὶ τὴν περήφανη καρδιά, μὰ νὰ πλάσει δίπλα σ' αὐτὴ καὶ τὴ λέξη π α λ ι κ α ῖ ρ ἰ γιὰ νὰ δεί- ξει ἀντίθετα τὸν κιοτὴ καὶ τὸν ἀνάξιο, ποὺ τρέμει καὶ τσιρίζει μπροστὰ καὶ στὸν παρα- μικρότερο φόβο.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο μὲ ὑπότιτλο «Ἐπίθεσις τῶν ἀρματολῶν τῆς Ναούσης κατὰ τῶν Τούρκων στρατολόγων. Ληησασίαι τῶν Ἀλβανῶν» (σ. 40-45) παρακολουθοῦμε τὸν ἀρματολὸ τῆς περιφερείας Ζήση Καραδημό μὲ τοὺς γιουὺς του Βασίλειο καὶ Δημήτριο νὰ μπαίνουν ἐπικεφαλῆς τῶν Ναουσαίων, νὰ σκοτώνουν τὸν ἀπεσταλμένο τοῦ σουλτά- νου καὶ τὴ συνοδεία του, ποὺ ἔστειλε στὴ Νάουσα γιὰ νὰ στρατολογήσουν Ἑλληνόπουλα γιὰ τὰ τάγματα τῶν γενιτσάρων (ἀνοιχτὴ τοῦ 1705, Ἐγγραφα 22, 23, 24) καὶ νὰ ἀρνοῦνται νὰ παραδώσουν τὰ παιδιά τους. Ἄλλὰ οἱ Τούρκοι τοὺς κυνήγησαν, σκότωσαν τὸν ἀρχηγὸ τους Καραδημό καὶ ἔπιασαν αἰχμάλωτους τὰ δυὸ παιδιά του, μαζὶ μὲ ἄλλους ἐξ ἑπολεμιστῆς.

Ἡ τιμωρία τους φυσικὰ ἦταν θάνατος, ἀλλὰ στὸ ἔγγραφο 23 τοῦ ἱεροδικείου τῆς Βέροιας διαβάζουμε πὺς: «Οὔτοι (δηλαδὴ «οἱ συλληφθέντες κακοῦργοι συμμοριτῶν) δημοσίᾳ καὶ εἰς ὑπῆκοον τῆς σεβαστῆς ὁμηγύρεως ἐρωτηθέντες κατὰ σειρὰν ἕκαστος, ἀπέτολμησαν νὰ διακηρῶσουν διὰ τὸν ἀκαθάρτων χειλέων τὸν τὰς ἀσεβείας φράσεις «εἰμεθα ἀληθῶς Ἀρματολοί καὶ διακηρῦτομεν τὰ φρονήματά μας». Ἔτσι βλέπουμε πὺς οἱ Ἀρματολοὶ ἦταν βέβαια στὴν ὑπηρεσία τῶν Τούρκων, ἀλλὰ σὲ κρίσιμες στιγμὲς ἔμπαιναν στὴν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ.

Στὸ πέμπτο κεφάλαιο («Ἡ δράσις τῶν κλεφτῶν τῆς Δυτ. Μακεδονίας», σ. 46-50) ὁ συγγραφεὺς ἀφήνει τοὺς Ἀρματολοὺς τῆς Νιούστας καὶ μιλάει γιὰ τὴ δράση τῶν Κλεφτῶν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Τὴ δράση αὐτὴ τὴ σχετίζει καὶ μὲ τὶς διοικητικὲς ἀλλαγὲς ποὺ ἔκαναν οἱ Τούρκοι στὸ θεσμὸ τῶν Ἀρματολῶν καὶ στὴ φύλαξη τῶν ντερβενιῶν. Τὰ γεγονότα αὐτὰ τὰ παρακολουθεῖ ἀπὸ τὰ 1747. Γιὰ τὴν πρώτη ἀρχὴ τῶν Ἀρματολῶν ὁ συγγραφεὺς μιλάει στὴ σ. 29 τοῦ βιβλίου του. Τὶς εἰδήσεις του ὁμοῦς ἐκείνες τὶς συμπληρώνει τώρα παρακολουθώντας καὶ τὴ διαδικασία ποὺ ἔπρεπε ν' ἀκολουθηθεῖ ἢ ὀργάνωση ἐνὸς ἀρματολικιοῦ (σ. 49-50, ἔγγραφο 1, 3, 4, 13, 18, 19 καὶ 29). Τώρα μαθαίνουμε ἀκόμα πὺς οἱ Τούρκοι συχνὰ νοίκιαζαν πολλὰ ἀρματολίκια τῆς βόρειας Μακεδονίας στοὺς Ἀρβανίτες, ἀλλὰ τότε ἡ ζωὴ τῶν ραγιάδων καταντοῦσε ἀνυπόφερτη (σ. 50).

Στὴν ἐποχὴ τῶν Ὀρλωφικῶν (1770-1774) (κεφ. 6, «Οἱ Ἀρματολοὶ καὶ Κλέφτες τοῦ Ὀλύμπου», σ. 51-60) βλέπουμε νὰ δροῦν στὸν Ὀλυμπο μαζὶ μὲ ἀρκετοὺς ἄλλους καὶ οἱ ἀρχικλέφτες Ζῆδρος, Λάπας, Λάζος, ἀλλὰ οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ προλάβουν γενικότερη ἐπαναστατικὴ κίνηση τῶν Κλεφτῶν καὶ Ἀρματολῶν στὴν Ἑλλάδα τοὺς κυνήγησαν συστηματικὰ. Τότες αὐτοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ κατεβοῦν στὴ νότια Ἑλλάδα καὶ νὰ γυρίσουν ἀργότερα. Ὁ συγγραφεὺς δίνει ὑστερα μερικὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Πάνου Ζῆδρου (ἀπὸ τὴν περιοχὴ Γρεβενῶν) καὶ τοῦ Λάπα (ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο τοῦ Ὀλύμπου) καὶ στὴ συνέχεια μιλάει γιὰ τὴ δράση τῶν κλεφτῶν στὴ Δυτ. Μακεδονία. Ἐδῶ εἶναι ἀκουστά τὰ ὀνόματα τῶν Λαζαίων, τοῦ Καραλῆ, τοῦ Τότσκα, τοῦ Νάκα καὶ τοῦ Γιάννη Πρίφτη, καθὼς καὶ τῶν Μπλασιτῶν Βράκα καὶ Ντόκου καὶ κλείνει τὸ κεφάλαιο μὲ τὶς καταστροφὲς ποὺ ἔκαναν στὴ βόρεια Ἑλλάδα καὶ προπάντων στὴ Δυτικὴ Μακεδονία οἱ Ἀρβανίτες, ποὺ γύριζαν ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄτυχη ἐπανάστασι στὴν Πελοπόννησο, στὰ Ὀρλωφικά.

Ξεχωριστὴ θέση δίνει μέσα στὸ βιβλίο του ὁ συγγραφεὺς στὸν κλεφταρματολὸ Νικοτσάρα (κεφ. 7, «Ὁ κλεφταρματολὸς Νικοτσάρας καὶ οἱ Λαζαῖοι», σ. 61-74) καὶ μὲ τὸ δικιο του. Πράγματι ὁ κλεφταρματολὸς αὐτὸς εἶναι ἡ πιὸ ἥρωϊκὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ πιὸ ὀλοκληρωμένη προσωπικότητα τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς ἐδῶ στὴ Βόρεια Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ἡ βιογραφία του ποὺ δίνει ὁ κ. Βασδραβέλλης εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ πιὸ συστηματικὴ. Τὸ γεγονὸς ἐξᾶλλου πὺς γιὰ τὸν ἥρωα αὐτὸν ἔχουμε καὶ εἰδικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια γιὰ τὴ δράση του εἶναι μιὰ ἄλλη ἀπόδειξις πόσο εὐστοχῆ εἶναι ἡ προσπάθειά του συγγραφεὺς νὰ ἀσχοληθεῖ εἰδικὰ μ' αὐτὸν. Αὐτὸ τὸ συναντοῦμε σ' ὄλο τὸ ἔβδομο κεφάλαιο, ὅπου μαζὶ μὲ τὸ Νικοτσάρα μιλάει καὶ γιὰ τοὺς Λαζαίους, ποὺ ἦταν κι αὐτοὶ ἓνα ἄλλο ἀξιόλογο καὶ ἥρωϊκὸ σόι.

Πλησιάζουμε τώρα στὸ Μεγάλο Εἰκοσιένα. Ὁ συγγραφεὺς στὸ ὄγδοο κεφάλαιο («Τὰ ὑπολείμματα τῶν Ἀρματολῶν εἰς τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», σ. 75-81), ποὺ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖο τῆς μελέτης του, ἀσχολεῖται μὲ τοὺς Ἀρματολοὺς ποὺ ὑπῆρχαν στὰ τελευταῖα προεπαναστατικὰ χρόνια, ἱστορίζει τὶς σχέσεις τους μὲ τὸν Ἀλὴ Τεπελενλή (Ἀλὴ πασά), διαπιστώνει πὺς ἀπὸ τὰ ἐπιθετὰ τους (Καραϊσκάκης, Κατσαντώνης κ.λ.) πρόκειται γιὰ Ἀρματολοὺς Ρουμελιώτες, τονίζει ὕστερα τὴ συμβολὴ τους στὸ Εἰκοσιένα καὶ κλείνει τὴ μελέτη του συγκεντρώνοντας τ' ἀνάλογα συμπεράσματά του.

Σημαντικὴ στὸ κεφάλαιο αὐτὸ (σ. 77-78) εἶναι καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ συγγραφεὺς, ποὺ κάνει γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ σύστασι τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας (πρβλ. καὶ σ. 36).

Παρατηρεῖ δηλαδή πὺς στὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ Μακεδονία, μὰ καὶ βορειότερα ἀπ' αὐτή, ὅπου ὑπῆρχε πυκνὸς ἑλληνικὸς πληθυσμὸς, δὲ συναντοῦμε οὔτε χωριά μὲ σλαβικά ὀνόματα, οὔτε ὀνόματα Κλεφτῶν καὶ Ἀρματολῶν. Καὶ αὐτὸ τὸ ἐξαιριθεῖον κανεὶς ἀμέσως, ἂν μελετήσει τὰ 50 ἔγγραφα, ποῦ ἐπάνω τους στηρίζει τὴ μελέτη του ὁ συγγραφέας. Καὶ ὁμοίως τὴν ἴδια ἐποχὴ ὑπῆρξαν παρὰ ἄλλα καὶ Γιουγκοσλάβοι καὶ Βούλγαροι Κλέφτες καὶ Ἀρματολοί, καὶ λίγο βορειότερα καὶ Ρουμάνοι, ἀφοῦ, ὅπως εἶδαμε, τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι παμβαλκανικό. Οὔτε καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Μακεδονίας συναντοῦμε σλαβικά ὀνόματα, μὰ οὔτε καὶ στὰ Τουρκικὰ Ἀρχεῖα ποῦ δημοσίεωε ὡς τώρα ὁ ἴδιος. Πῶς θὰ τὸ ἐξηγήσουμε αὐτὸ; Σλάβοι (εἴτε Γιουγκοσλάβοι εἴτε Βούλγαροι) ἀγωνιστὲς στὴν Ἑλλάδα θὰ συναντήσουμε στὴν Ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα. Αὐτὸ ὁμοίως δὲν σημαίνει πῶς οἱ Σλάβοι αὐτοὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴ Γιουγκοσλαβία ἢ γιὰ τὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ ἀγωνίζονται ἐναντία στὸν Τούρκο, ποῦ ἦταν κοινὸς ἐχθρὸς ὅλων τῶν ὀρθοδόξων χριστιανικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, ὅπως πολεμοῦσαν καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι καὶ Ἀμερικανοί, φιλέλληνες αὐτοί, ποῦ ἤθελαν νὰ χτυπήσουν τὸ πνεῦμα τῆς σκλαβιάς, ποῦ πήγαινε, ὅστερ' ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Γαλλικῇ Ἐπανάστασι, νὰ ξαναστυλώσει ἡ Ἱερά Ἐξέτασι τοῦ Μέττερνιχ.

Μποροῦμε ἀκόμα νὰ θυμηθοῦμε πῶς στὸ Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης χτυποῦσαν ἐνωμένοι τοὺς Γερμανοὺς καταχτητὲς, ὅπου καὶ ἂν τοὺς εὗρισκαν, ἀφοῦ αὐτοὶ ἦταν ὁ κοινὸς ἐχθρὸς τους τὴν ἐποχὴ αὐτὴ. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὑπάρχει καὶ μιὰ πλατιά περίληψη τοῦ περιεχομένου του, ἀλλὰ χωριστὰ τῆς βαλκανικῆς βιβλιογραφίας καὶ χωριστὰ τοῦ κάθε κεφαλαίου του. Ἡ περίληψη εἶναι στὰ γαλλικὰ γιὰ τὸν ξένο ἀναγνώστη. Τὴν περίληψη τῶν ἐγγράφων τὴν ἔδωσε μὲ μικρὲς ἐπιγραφὰς ποῦ διατυπώνουν συμπυκνωμένο τὸ περιεχόμενό τους καὶ μὲ τὴν ἡμερομηνία τοῦ καθενός. Ἀκολουθεῖ ἡ βιβλιογραφία, τὸ εὑρετήριο, χωριστὰ τὸ ἑλληνικό, χωριστὰ τὸ ξενόγλωσσο, τὰ παροράματα καὶ τὰ περιεχόμενα.

Θὰ προτιμοῦσα γιὰ λόγους οὐσίας ὁ τίτλος νὰ εἶναι Κλέφτες καὶ Ἀρματολοί, ὅπως τὸ δέχεται σὲ ἄλλη περίπτωση καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ πρῶτα βῆκαν οἱ Κλέφτες καὶ ὅστερα παρουσιάστηκαν οἱ Ἀρματολοί στὴν ὕπηρεσιάν των Τούρκων. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς συνηθείας εἶναι κυρίαρχη. Θὰ ἤθελα ἐπίσης νὰ πῶ πῶς τὰ κεφάλαια ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀριθμημένα καὶ τὰ ἔγγραφα νὰ ἔχουν μιὰ ἐπιγραφὴ μὲ τὴν οὐσία τοῦ περιεχομένου τους, ὅπως ἔγινε στὰ γαλλικὰ. Αὐτὸ θὰ εὐκόλυε πολὺ τὸν ἀναγνώστη.

Ὁ συγγραφέας μιλάει γιὰ «...κλίσιν πρὸς τὴν ληστεϊαν...» (σ. 27) ἢ πῶς «Τὸ ἔδαφος εὐνοεῖ τὴν ληστεϊαν... (σ. 37), ἢ πῶς «Τοῦτο (δηλαδή ἡ κλεφτουριά) ὀφείλεται καθ' ἡμᾶς ἐκτός τοῦ πολεμικοῦ χαρακτήρος των ὀρρεσιβίων Μακεδόνων καὶ εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἐδάφους» (σ. 35), ἢ πῶς «... τῶν ὀρεινῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας, ρεπόντων ἐκ παραδόσεως πρὸς τὸν ἐλευθερον καὶ ἀνεξάρτητον βίον...» (σ. 78). Ἀλλὰ κάνει καὶ τὴ διαπίστωση πῶς «...ἐκ τῆς ληστείας ἐπήγασεν ἡ κλεφτουριά...» (σ. 29), ἢ πῶς «...ἡ ληστεία ὑπῆρξεν ἐν ἐκ τῶν κυριῶν ἐλατηρίων τῆς ἀνταρσίας τῶν ὀρεινῶν περιφερειῶν ...» (σ. 49). Ὅμως κλίσις γιὰ ληστεία δὲν ὑπάρχει ποτέ. Τὸν ἄνθρωπο τὸν σπρώχνει σ' αὐτὴ ἡ πείνα καὶ ἡ φτώχεια. Ὅλα αὐτὰ ὥστόσο εἶναι ἀποτελέσματα ἀπὸ ὀρισμένες αἰτίες. Ὅταν γιὰ τρέψουμε τίς αἰτίες τους, θὰ πάθουν νὰ ὑπάρχουν καὶ τ' ἀποτελέσματά τους. Τότε θὰ λείψουν καὶ οἱ «ληστεῖς» καὶ πλῆθος ἄλλα κοινωνικά καρκινικά ἢ πλῆθος ἄλλοι ἀντικοινωνικοὶ τύποι. «Οὐδεὶς ἐκὼν κακὸς» ἔλεγεν ὁ εἰδωλόατρες Σωκράτης.

Ἀλλὰ τὰ αἷτια τῆς κλεφτουριάς τὰ ἐξηγεῖ ὁ συγγραφέας σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου του καὶ μὲ τὸν πιεστικὸν τρόπο. Ἔτσι θὰ πεῖ πῶς ἡ κλεφτουριά «...πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς μεγάλας πίσεις, διωγμοὺς καὶ ὑπερβασίας τῆς τουρκικῆς διοικήσεως...» (σ. 37), ἢ πῶς «... ἔνεκα τῶν στερήσεων καὶ ὑπερβασίων τῆς σκληρᾶς τουρκικῆς διοικήσεως μεταξὺ τῶν ὀποίων τὸ φοβερόν παιδομάζωμα καὶ αἱ δυσβάστακτοι φορολογίαι ἦσαν ἐκ τῶν κυριωτέρων αἰτίων» (σ. 78). Σ' ἄλλο σημεῖο ὁμοίως εἶναι πιὸ κατηγορηματικός: «...τὸ ἔνστικτον

της αυτοσυντηρήσεως... ὑπῆρξε τὸ πρωταρχικὸν αἴτιον...» (σ. 78). Θά πεί ὥστόσο καὶ τοῦτο — τὸ εἶδαμε καὶ παρακάτω: πὼς «...τῶν ὀρεινῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας, ρεπόντων ἐκ παραδόσεως πρὸς τὸν ἐλεύθερον καὶ ἀνεξάρτητον βίον...» (σ. 78). 'Αλλὰ ὅλοι οἱ ἀνθρώποι θέλουν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἀνεξάρτητοι. «Ὁὐκ ἐνὶ δοῦλος».

'Αλλὰ ἡ μελέτη αὐτῆ τοῦ κ. Βασδραβέλλη μὲ τὰ πολῦτιμα πενήντα τῆς ἀνεκδοτοῦ τουρκικὰ ἔγγραφα δὲ σταματᾷ ἐδῶ. 'Ο ἴδιος παρακολουθεῖ σ' αὐτὰ μόνον τὰ πρῶτα φαινόμενα καὶ τὴν παραπέρα πορεία τῆς κλεφτουριάς καὶ τοῦ ἀρματολισμοῦ στὴν Κεντρικὴ καὶ στὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ δίνει ἔτσι τὴν πρώτη σοβαρὴ ἐπιστημονικὴ μελέτη γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ μὲ βάση ἀνεκδοτοῦ ἀρχαϊκοῦ ὕλικό. 'Ο κ. Βασδραβέλλη δηλαδὴ ἀντλεῖ ἀπ' αὐτὰ, ὅ, τι τοῦ χρειάζεται γιὰ τὸ σκοπὸ του, ὅπως τὸν καθορίζει καὶ ὁ τίτλος τῆς μελέτης του. Παράλληλα ὅμως μὲ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀφήνει καὶ μιὰ πολὺ πλατιά προεκτασὴ στὸν κάθε ἱστοριοδίφῃ γιὰ πλῆθος ἄλλα προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἰδιωτικὴ καὶ τὴ δημοσία ζωὴ τῶν προγόνων μας στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας.

'Απὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ θά σημειώσω μόνον μερικὲς χαρακτηριστικὰς ἐκφράσεις ἀπὸ δῶ καὶ ἀπὸ κεῖ. 'Ἐτσι τοὺς κλέφτες ποὺ ἐπιαναν ζωντανούς ἢ μόνῃ τιμωρία τους ἦταν ἡ κρεμάλα. Γράφουν λοιπὸν οἱ ἱεροδικαστές: «...ἵνα ἀπονεμηθῆ ἢ δικαιωσύνῃ...» (σ. 85, ἔγγρ. 1 καὶ σ. 86 ἔγγρ. 2 κ.λ.), «...ἀπεφασίσθη ὅπως ἐπιβληθῆ αὐτῷ ἢ δέουσα τιμωρία...» (σ. 89, ἔγγρ. 7). 'Ἄλλοῦ γιὰ ἄλλον κλέφτη διαβάζουμε «...εἶναι κακοποιὸς ἐξαφανιστέος ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς...» (σ. 10, ἔγγρ. 8). 'Ἄλλες φορές ὅμως τὸ λέει ὁμᾶ: «...ἀπεφασίσθη ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ ληστοῦ τούτου...» (σ. 90, ἔγγρ. 8). Οἱ γενίτσαροι πάλι ἐπέπευ νὰ εἶναι «...ἀπὸ 15 ἔως 20 ἐτῶν καλλίμορφοι, ἀρτιμελεῖς καὶ πρὸς πόλεμον κατάλληλοι νέοι τῶν ἀπίστων» (σ. 90, ἔγγρ. 9), «...μεταξὺ τῶν ἐκλεκτοτέρων, ρωμαλιωτέρων καὶ καταλληλοτέρων νέων...» (σ. 91-92, ἔγγρ. 10), «...καὶ ἀποστολῆν τῶν νέων γενιτσάρων, οἵτινες ὡς γνωστὸν, εἰθισταὶ νὰ ἐκλέγονται μεταξὺ τῶν εὐσταλῶν καὶ καλλισώμων νέων τῶν ἀπίστων ραγιαδῶν» (σ. 104, ἔγγρ. 22). Νὰ καὶ δύο ἐκφράσεις ποὺ δίνουν ἀνάγλυφο τὸ πνεῦμα τοῦ μεσαιωνικοῦ δεσποτισμοῦ: «...οἱ ἐκ τῶν ὑποτελῶν... δι' ἀναφορὰς τῶν πρὸς τὸ ὑποπόδιον τοῦ Θρόνου Μου...» (σ. 87, ἔγγρ. 5), «...εἰς τοὺς ὄρους τῆς ραγιαδοσύνης...», «...πρὸς τοὺς ὄρους τῆς ραγιαδοσύνης...» (σ. 146, ἔγγρ. 50). 'Ἔστε δὲν εἶναι μικρὴ ὑπόθεσις νὰ εἶσαι ραγιαῖς. Πρέπει νὰ ξέρετε καὶ «τοὺς ὄρους τῆς ραγιαδοσύνης»!

'Ὅταν φτάνουμε στὸ τέλος τοῦ βιβλίου καὶ πᾶμε νὰ τὸ κλείσουμε, ἡ εἰκόνα γιὰ τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας, ποὺ δίνει ὁ συγγραφέας, ὑψώνεται μπροστὰ μας καθαρὴ καὶ ἐκφραστικὴ. Ταυτόχρονα ὅμως θεμελιώνει μέσα μας καὶ τὴν πεποίθησι πὼς πρόκειται γιὰ ἓνα βιβλίον, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ βάζει τὸ πρόβλημα στὴ σωστὴ του βάση. Τὸ στηρίζει ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος σὲ ἀνεκδοτοῦ ἀρχαϊκοῦ ὕλικό, ποὺ τὸ μελετᾷ ἐξαντλητικὰ. Παράλληλα ἐκμεταλλεύεται καὶ τὰ πορίσματα τῆς βαλκανικῆς βιβλιογραφίας, ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα τὸ ἀντιμετώπιζαν κάτω ἀπὸ τὴς ἴδιες συνθήκες σὰν πρόβλημα κοινὸ καὶ ὅλες οἱ βαλκανικὲς χώρες. 'Ἐτσι ὁ ἱστορικὸς ποὺ θά καταπιαστῆ ἀπὸ δῶ καὶ πέρα μὲ τὴν κλεφτουριά καὶ τὸν ἀρματολισμὸ θά ἔχει σὰν ἓνα «κρατούμενο» γιὰ τὴν ἔρευνά του μιὰ πρώτη βασικὴ μελέτη, ποὺ θά τοῦ σταθῆ πολὺτιμος συμπαραστάτης. Τὸ νέο ὕλικό ποὺ θά συγκεντρώσει θά μπορεῖ πια νὰ τὸ μελετήσῃ μὲ περισσότερα κριτήρια, ποὺ θά τὸν βοηθήσουν νὰ βαθύνει ἀκόμα περισσότερο τὴν ἔρευνά του. Μὰ καὶ μὲ τὴν περίσσια ἐμπειρία, ποὺ θά κερδίσει ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Βασδραβέλλη, θά μπορεῖ νὰ ἐλέγξει ἀντικειμενικότερα τὴν πλοῦσια παράδοσι, ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα καὶ ποὺ ὡς πρὶν ἀπὸ τὸ βιβλίον αὐτὸ στάθηκε ἡ μοναδική, ἢ κύρια πηγὴ γιὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 1 πρόβλημα τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ συγγραφέας μεταχειρίζεται συχνὰ καὶ μεγαλοστομία καὶ φραστικὰς ὑπερβολὰς. 'Ὅμως οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο βλάπτουν τὴν οὐσία τοῦ ἔργου. 'Ἡ μελέτη τῶν ἐγγράφων καὶ τὰ πορίσματά του εἶναι τόσο γεροθεμελιωμένα, ὥστε τίποτε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τὰ σαλέψῃ. 'Ἐξάλλου

δὲ αὐτὰ τὰ δικαιολογεῖ καὶ ἡ ξεχωριστὴ ἀγάπη τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸ θέμα καὶ χωρὶς ἄλλο δίχως τὴν ἀγάπη αὐτῆ, δὲ θὰ εἶχαμε ἀκόμα τὸ πολὺτιμο αὐτὸ βιβλίον του.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΑΣ

Στ ε φ ἄ ν ο υ Ι. Παπαδοπούλου, Οί επαναστάσεις τοῦ 1854 καὶ 1878 στὴν Μακεδονία (Δημοσιεύματα τῆς Ε.Μ.Σ. Μακεδονικῆ Λαϊκῆ Βιβλιοθήκης, ἀριθ. 22), Θεσσαλονίκη 1970, 8ον-μικρόν, σ. 150.

Εἶναι εὐτύχημα ποὺ ἡ «Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν», παρ' ὅλον ὅτι πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἔχασε τὸν πρόεδρό της καθηγητὴ Στίλπωνα Κυριακίδη καὶ κατόπιν τὸν Γεν. Γραμματέα της Ἀλέξ. Λέτσα, ὅχι μονάχα συνεχίζει, ἀλλὰ ὀλοένα ἀναπτύσσει τὴ δραστηριότητά της κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῶν διαδόχων τῆς παλαιᾶς τῆς ἡγεσίας.

Ἔτσι τὸν τελευταῖο καιρὸ κυκλοφόρησαν στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεών της, ποὺ περιλαμβάνει ἡ «Μακεδονικῆ Λαϊκῆ Βιβλιοθήκη» της, δύο βιβλία σὲ εὐχρηστο σχῆμα, ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἱστορικὴ μὀρφωση τοῦ εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Τὸ πρῶτο, ποὺ τὸ ὀφείλομε στὸν σημερινὸ Γεν. Γραμματέα της κ. Ἰωάν. Βασδραβέλλη, ἐπιγράφεται «Ὁ ἀγῶνας τοῦ 1821 στὴ Μακεδονία» (ἀριθ. 21, Θεσσαλονίκη 1969), ἐνῶ τὸ δεύτερο εἶναι αὐτὸ, ποὺ θὰ κρίνωμε. Ἔχουν ἀκόμη προγραμματιστῆ στὴν ἴδια σειρά καὶ γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ — καὶ πλησιάζει ἡ ὥρα, ποὺ θὰ δοῦν κι αὐτὰ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος — ἡ Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα καὶ ἡ Ἱστορία τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, ποὺ γράφονται ἀπὸ δύο ἀπόστρατους ἀνάτατους ἀξιωματικούς, τὸν ταξίαρχο κ. Τσάμη καὶ τὸν στρατηγὸ κ. Παπαρρόδου ἀντιστοιχῶς.

Τὸ βιβλίον, ποὺ θὰ παρουσιάσωμε, γράφτηκε ἀπὸ τὸν γνωστὸ ἱστορικὸ συγγραφέα, καθηγητὴ τῆς Νεώτερης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων καὶ κοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς του κ. Στέφανο Παπαδόπουλο.

Τὰ ἱστοροῦμενα γεγονότα τῶν επαναστάσεων τοῦ 1854 καὶ 1878, ἰδίως τῆς δευτέρης, ἦσαν ἔως τώρα πολὺ λίγο γνωστὰ καὶ μονάχα χάρι στὴν ἔρευνα τῶν τελευταίων χρόνων φωτίστηκαν ἀρκετὰ, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ κύκλος τῆς ἐρευνητικῆς προσπάθειας ἔχει κλείσει καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει κι ἄλλο ἔδαφος ἀνερεύνητο καὶ ἀνεκμετάλλευτο. Κι ἔτσι ὅμως ἡ πρόοδος, ποὺ σημειώθηκε, εἶναι σημαντικὴ καὶ γιὰ τοῦτο ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ἀναγκαῖο νὰ ἀπονεύμῃ στὸν πρόλογό του τιμητικὸν ἔπαινον στοὺς ἐπιστήμονες, ποὺ μὲ τὴν ἐργασία τους ἀποκάλυψαν ὅ,τι ἔως τότε ἦταν ἄγνωστο ἢ πολὺ λίγο γνωστὸ. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει ἔκταση ἀκριβῶς 150 σελίδων καὶ, μετὰ τὸν πρόλογό του, χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο ἀναπτύσσεται ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1854 (σ. 10-55) καὶ στὸ δεύτερο ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1878 (σ. 59-129).

Στὸν πρόλογό του ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι μὲ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας μας τὸ 1821 ἡ Μακεδονία δὲν στάθηκε δυνατό νὰ ἐλευθερωθῆ. Γι' αὐτὴν ἡ σκλαβιά συνεχίστηκε καὶ χρειάστηκε κι ἄλλους ἀγῶνες, γιὰ νὰ κερδίσει τὴν ἐλευθερίαν της. Αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες μέσα στὸν ἴδιο αἰῶνα, τὸν ΙΘ', ἐκθέτει ὁ συγγραφέας στὸ βιβλίον του, γιὰ νὰ κἀνῃ γνωστὰ, καθὼς γράφει, στοὺς Μακεδόνες δύο κεφάλαια τῆς νεώτερης ἱστορίας τους, παραμελημένα ὡς τὰ τελευταία χρόνια (σ. 6).

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ θεωρήσωμε κάπως ἄστοχο τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ κ. Παπαδόπουλος ἐκφράστηκε στὸ σημεῖο αὐτό. Γιατὶ τὸ βιβλίον του ἔχει, ὅπως πιστεύομε, πολὺ γενικότερη ἀποστολὴ καὶ δὲν γράφτηκε, γιὰ νὰ ἐνημερώσῃ μονάχα τοὺς Μακεδόνες,